

**De geleerdenbiografie: de vroegmoderne ontwikkeling van een genre – Dirk van Miert,
Utrecht 7 december 2012 [ongecorrigeerde versie]**

Het is mijn doel om even een historische aftrap te geven voor de discussie van vandaag. Een bliksemgeschiedenis van twintig eeuwen geleerdenbiografie in een notendop van twintig minuten betekent dat ik voor elke eeuw 1 minuut de tijd hebt. Dat is natuurlijk ondoenlijk. Ik wil daarom vooral op basis van de oudheidkundige, middeleeuwse en vroegmoderne biografie enkele historiografische en methodologische problemen schetsen en deze wellicht nog enige diachronisch reliëf te verlenen. Ik hoop in ieder geval een aantal methodologische kwesties aan te roeren die naar ik verwacht later vandaag nog wel aan de orde zullen komen.

De geschiedenis van de biografie is niet los te zien van andere vormen van literatuur, en let erop dat ik *andere vormen* zeg, want de biografie is primair gezien als een vorm van literatuur, zoals alle geschiedschrijving. Biografieën treffen we aan in mythologische werken en epische gedichten. De werken van Hercules zijn een voorbeeld van een mythologische levenswandel, waarbij de antagonist, niet voor niets een held, allerlei moeilijkheden moet overwinnen alvorens gelouterd en gelauwerd een einddoel te bereiken. Natuurlijk is het verhaal van Hercules groter: als godenzoon heeft hij een gelukkige jeugd en vroege volwassenheid, maar een vloek brengt hem ten val, en de twaalf werken gelden als een boetedoening. Ook de Odyssee is te beschouwen als zo'n mythologische louteringstocht.¹ Dit schema van de levensweg, het curriculum vitae, als hordenloop loopt als een rode draad door de geschiedenis van het genre in de christelijke traditie: de hagiografie.

Minder duidelijk is dat idee van het leven als beproeving in de historiografische biografie. Deze vindt haar oorsprong in lijkklachten en grafinscripties, dus wat we tegenwoordig *in memoriams* of *obituaries* zouden noemen. Ook hier speelt echter een morele les mee: de wat uitgebreidere lijkredes hadden niet alleen als doel de overledene te roemen (het waren dus expliciet lofredes), maar ook om het publiek een voorbeeld voor te houden. Dit geeft de lijkredes een ethisch en ook een retorisch karakter: de lijkrede had vaste ingrediënten of gemeenplaatsen, en die kon je middels de *inventio* vinden.

Dat karakter zie je ook nog steeds terug bij iemand als Xenophon in de vierde eeuw voor Christus. Zijn levensschetsen van politieke figuren nog veel weg hebben van lijkoraties

¹ Romein, *De biografie*, 15.

zoals zijn tijdgenoot, de redenaar Isocrates die ook schreef en voordroeg. Xenophons *Memorabilia* of *Herinneringen aan Socrates* kunnen we misschien wel beschouwen als de oudste geleerdenbiografie! Ook al is het werk dan geschreven in de vorm van fictieve dialogen tussen Socrates zelf en sommige van zijn vrienden en vijanden. We zouden daarom in dit geval misschien eerder van een *intellectuele* biografie kunnen reppen.

De geleerdenbiografie begint echter pas echt van de grond te komen na Aristoteles, als ook wijsgeren en schrijvers beschreven gaan worden, uiteraard ook op de Academie zelf. En hier zie je dus hoe belangrijk een academisch instituut is voor het vastleggen van de eigen intellectuele traditie. Zo schrijft Aristoxenos in de vierde eeuw over Pythagoras, en zie je de filologen van de school van Alexandrië hetzelfde doen voor de auteurs in de beroemde bibliotheek, die ze opnieuw uitgaven en overschreven. Ook ziet de derde eeuw v. Chr. de opkomst van de Alexander-literatuur, een biografische traditie die sindsdien niet meer is weg te denken. Je zou in het naast elkaar bestaan van die filologen-levens en de Alexander-literatuur een tegenstelling kunnen zien. Jan Romein zag het althans zo:

‘Het vermoeden is waarschijnlijk gewettigd dat er toen al dezelfde strijd is gevoerd, die wij ook in onze tijd hebben gezien tussen het literaire en het wetenschappelijk genre biografie’.²

Nu, voor die wetenschappelijk biografie zie je dat vooral de filosofen er goed vanaf komen: Philostratus’ *Levens van sofisten* (en dan zijn we al weer in 200 n. Chr.), Diogenes Laertius’ *Levens van filosofen* en Eunapius’ gelijknamige werk uit de vierde eeuw na Christus.

Serieuzer als biograaf en algemeen beschouwd als stichter van het genre, wordt echter de naam van Plutarchus genoemd, die met zijn *Parallele levens* de biografie voorgoed als een literair genre grondvestte. Het ging Plutarchus niet zozeer om de complete levensloop, maar om de karakters, en dan vooral de contrasten tussen de karakters van telkens een Griekse en Romeinse historische figuur. Ik citeer:

‘Ik schrijf biografie, geen geschiedenis, en het is nu eenmaal zo dat de meeste geniale daden ons doorgaans niets vertellen over de goede of slechte kanten van de mannen die ze verricht hebben. Anderzijds kan juist een toevallige opmerking of grap ons veel

² Romein, *De biografie*, 19.

meer over iemands karakter vertellen dan het loutere feit van het winnen van een veldslag met duizenden gesneuvelden of van het belegeren van een stad.’³

Soortgelijke dubbelbiografieën werden ook door de Romeinen Varro en Nepos geschreven. Varro schreef een boek met 700 portretten van beroemde Grieken en Romeinen. Nepos, die tot in de 19e eeuw populair was als schoolauteur, schreef een boek *De viris illustribus*, waarin hij de biografieën onverdeelde in categorieën, waaronder redenaars, dichters en geschiedschrijvers. Belangrijk is dus dat geleerdenbiografie en politieke biografie gecombineerd worden: keizer en filosoof zijn beiden biografiabel.

Een soortgelijk boek over beroemde mannen (maar dan vooral over letterkundigen) schreef ook Suetonius. Zijn werk over *Beroemde mannen* behelst een verzameling levensbeschrijvingen van geleerden: filosofen, historici, redenaars, en dichters. Het is slechts in delen bewaard gebleven, maar Hieronymus heeft het als voorbeeld genomen voor zijn eigen werk met 135 biografieën *Over beroemde mannen* en ook voor zijn hagiografieën en levensbeschrijvingen in zijn Latijnse voortzetting van de Kroniek van Eusebius.

Hoezeer de biografie de geschiedschrijving als zodanig vorm heeft gegeven blijkt wel uit Tacitus, die de levens van Romeinse keizers als leidraad nam voor zijn *Annales* en voor zijn *Historiae*. In zijn apart verschenen biografie over zijn schoonvader *Agricola* laat hij, net als eerder Sallustius in zijn werkje over de Samenzwering van Catilina, een psychologische diepgang blijken, die men daarna in de ME en de Renaissance vergeefs zal zoeken. De oorsprong van de biografie als lofrede is bij Tacitus's *Agricola* vrij duidelijk (en als blaamrede bij Sallustius' schets van Catilina ook). *Agricola*'s vele positieve eigenschappen contrasteren sterk met het bewind van keizer Domitianus. Het werk is daarmee ook een maatschappelijke zedenschets.

Een grote invloed op de *vita* had uiteraard de rhetorica, en dan met name de regels voor het schrijven van lofredes en de tegenhanger, de blaamrede. Ook de *vituperatio*, de bewust negatieve biografie, bood een kapstok voor bredere historiografie, maar vooral ook weer van moraalfilosofie.

Heel kort even iets over de Middeleeuwen: Het morele karakter van de biografie als lofrede werd in het Christendom natuurlijk zonder enig probleem ingezet bij de christelijke vorm van de biografie, namelijk de hagiografie. De vroegste voorbeelden zijn uiteraard de Evangelieën, en later volgen nog vele vitae van kluizenaars, heiligen, martelaren. De sterke

³ Plutarchus, *Leven van Alexander I.1.*

gekleurdheid en partijdigheid die kleeft aan de hagiografie is historisch gezien volkomen logisch.

Met dit al moeten we constateren dat er voor biografie en autobiografie geen verschillende woorden bestond. In beide gevallen ging het om een *vita*, het normale woord voor een levensbeschrijving.⁴ Overigens komt het woord *biographia* voor het eerst voor in in de zesde eeuw, maar opgang maakt het niet, en wanneer het woord *autobiographia* voor het eerst gebuikt wordt weet ik niet; meestal gaat het in dat geval om *Commentarii* of *Memoires*. Hooguit is er de formule *de vita sua*, maar ook dan de tekst in de derde persoon zijn gesteld.

Het onderscheid tussen beide is moeilijk te geven voor de vroegmoderne tijd. Zo wordt in de tekst of paratekst van een autobiografie zelden geëxpliciteerd dat de auteur samenvalt met de beschreven persoon. In de Renaissance wordt het onderscheid tussen biografie en autobiografie juist vaak verdoezeld.⁵ Zo werden de *Commentarii* van de geleerde Enea Silvio Piccolomini, later bekend als paus Pius II, gelezen als een biografie, hoewel de titel al verwijst naar de Caesars autobiografische werk. Andersom putte Giannantonio Campano voor zijn biografie van Pius juist uit diens autobiografische commentaren.

De autobiografie leek vooral een genre dat ter verdediging van een reeds gevestigde reputatie werd bedreven. Anderzijds bood de *biografie* juist de gelegenheid voor de auteur om zich te tooien met de afgeleide beroemdheid van het onderwerp. Zo vestigde Boccaccio zijn naam door het schrijven van een biografie van Petrarca. Met deze biografie (die vooral een lofrede is, dus een hagiografie met bijkomende verdichtingen en verzinselfs) verwierf hij zich een paspoort tot de Republiek der Letteren: dus wie een biografie schrijft over een geleerde wordt zelf ook een geleerde. Boccaccio's *vita* van Petrarca zit vol gemeenplaatsen die het sociale decorum van de lofrede volgt, zoals deze door Quintilianus in zijn *Redenaarskunst* werd voorgeschreven.⁶

⁴ Enenkel, *Die Erfindung*, 17.

⁵ Enenkel, *Die Erfindung*, 17.

⁶ Enenkel, *Die Erfindung*, 90-95. Quintilianus, *Institutio oratoria*, III.7.x-xv: 'X. Magis est varia laus hominum. Nam primum dividitur in tempora, quodque ante eos fuit quoque ipsi vixerunt, in iis autem qui fato sunt functi etiam quod est insecutum. Ante hominem patria ac parentes maioresque erunt, quorum duplex tractatus est: aut enim respondisse nobilitati pulchrum erit aut humilium genus inlustrasse factis. XI. Illa quoque interim ex eo quod ante ipsum fuit tempore trahentur quae responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint, ut eum qui ex Thetide natus esset maiorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula. XII. Ipsius vero laus hominis ex animo et corpore et extra positae peti debet. Et corporis quidem fortuitorumque cum levior, tum non uno modo tractanda est. Nam et pulchritudinem interim roburque prosequimur honore verborum, ut Homerus in Agamemnone atque Achille, interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea parvum sed bellatorem dicit fuisse. XIII. Fortuna vero tum dignitatem adfert, ut in regibus principibusque (namque est haec materia ostendendae virtutis uberior), tum quo minores opes fuerunt, maiorem benefactis gloriam parit. Sed omnia quae extra nos bona sunt quaeque hominibus forte optigerunt non ideo laudantur quod habuerit quis ea, sed quod iis honeste sit usus. XIV. Nam divitiae et potentia et gratia, cum plurimum virium dent, in utramque partem certissimum faciunt morum experimentum: aut enim meliores propter haec aut peiores sumus. XV.'

Die lofredes maakten dat de *vitae* niet alleen een descriptief karakter hadden, maar ook een prescriptief: ze beschreven een ideaalbeeld. Dat zie je dus niet alleen in *vitae* over politieke figuren die in feite functioneren als vorstenspiegels, maar ook bij lijkredes van geleerden, waarbij de overledene als voorbeeld werd voorgehouden voor de academische gemeenschap. Het betekent dat feiten en een getrouwe weergave van de werkelijkheid niet vooropstonden, en ondergeschikt waren aan het uitdragen van morele codes van een politiek ideaal of een intellectuele elite.

Dezelfde strategie staat voorop bij het autobiografische genre van de brief. Tal van humanistische geleerden gaven tijdens hun eigen leven een selectie van hun brieven uit. Daarmee creëerden ze een publiek portret van zichzelf op basis van authentiek aandoende documenten. Dikwijls waren dergelijke brieven herschreven en geredigeerd, soms zelfs tot in zulke mate dat er brieven zijn gepubliceerd die nooit daadwerkelijk gestuurd zijn. En dan bedoel ik niet de fictieve brieven aan Cicero zoals Petrarca die rechtstreeks aan de onderwereld adresseerde.

Deze strategie is veelvuldig bestudeerd de afgelopen drie decennia, in het licht van Greenblatt's new historicist theorieën over *self-presentation* en *self-fashioning*. Je zou kunnen zeggen dat de inherente subjectiviteit van zowel object (de gebiografeerde) als subject (de biograaf of autobiograaf) door Greenblatt niet meer als een historisch-methodisch probleem wordt ervaren bij een poging te komen tot een feitelijk verslag van de geschiedenis, maar dat die spanning zelf gethematiseerd is: daarbij is een poging ondernomen om de inherente maar impliciete subjectiviteit expliciet te maken door een focus op de technieken van zelf-presentatie. Dat heeft een heel andere laag aangeboord in de wetenschapsgeschiedenis, en wel eentje die verre gaande consequenties heeft voor de geschiedenis van de epistemologie als zodanig. Anders gezegd: sociologische benaderingen hebben hun intrede gedaan en die hebben het naieve idee ondermijnd als zou wetenschapsgeschiedenis een zuiver dialiectische geschiedenis zijn van ideeën en theorieën. Deze benadering van wetenschapsgeschiedenis is te boek komen te staan als *disembodied*. Door de mens terug te brengen en dus ook de contingentie van het menselijke leven, is het probleem van de autorisatie en acceptatie van kennis is dus door Greenblatt en in navolging van hem volgens mij ook door mensen als Steven Shapin and Simon Schaffer op de kaart gezet. Samengevat: door een andere kijk op de werking van vooral de autobiografie als een lofrede, hebben we een manier gevonden om het

Animi semper vera laus, sed non una per hoc opus via ducitur. Namque alias aetatis gradus gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinae, post hoc operum (id est factorum dictorumque) contextus, alias in species virtutum dividere laudem, fortitudinis iustitiae continentiae ceterarumque, ac singulis adsignare quae secundum quamque earum gesta erunt.'

methodologische probleem waar we ons natuurlijk allemaal al wel van bewust waren te omzeilen en een andere vraag te stellen die minstens zo belangrijk is: wat kunnen we dan wél concluderen met dergelijk subjectief bronnenmateriaal in handen.

De vraag rijst wanneer die vervlechting van biografie en lofrede minder stringent wordt. Naar mijn idee begint dit pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Dit zie je met name gebeuren op twee genres: dat van de brief en dat van het biografische woordenboek.

Brieven: [uitleggen]: de omslag.

Biografische woordenboeken

Die bestaan al sinds de oudheid; ik noemde al Varro's overzicht van 700 beroemde Grieken en Romeinen, of Suetonius' verzameling *Beroemde mannen*, nagevolgd door Hieronymus. Meer echt gedacht als naslagwerk zie je dergelijke overzichten in de Byzantijnse traditie, bijvoorbeeld bij Suidas. In het westen verschijnen verzamelingen heiligenlevens die met enige goede wil ook nog wel als biografisch woordenboek zijn te beschouwen, maar het genre leeft in het westen pas weer op bij de vroege Renaissance. Boccaccio is ook de auteur van een biografisch woordenboek in de traditie van Suetonius' *Over beroemde mannen*, nl. zijn boek *Over beroemde vrouwen*. Dergelijke colletieve biografieën verschenen vaker. Beroemd zijn Vasari's *Levens van italiaanse architecten, schilders en beeldhouwers*, uit 1546 die weer geïnspireerd werden door Karel van Manders' *Schilderboek*. Ook hier speelt de verering van de gebiografeerde held een grote rol en gaat het dus, geheel in klassieke stijl, om *laudationes*.

Bespreek: opkomst van *historia litteraria*: biografische woordenboeken, table talk, tijdschriften, 'bibliotheken' met de honderd beste boeken.

Al eerder in de eeuw schreef Francis Bacon in *The Advancement of Learning*:

'History, which may be called just and perfect history, is of three kinds, according to the object which it propoundeth, or pretendeth to represent: for it either representeth a time, or a person, or an action. The first we call chronicles, the second lives, and the third narrations or relations. Of these, although the first be the most complete and absolute kind of history, and hath most estimation and glory, yet the second excelleth

it in profit and use, and the third in verity and sincerity. For history of times representeth the magnitude of actions, and the public faces and deportments of persons, and passeth over in silence the smaller passages and motions of men and matters. But ... such histories do rather set forth the pomp of business than the true and inward resorts thereof. But lives, if they be well written, propounding to themselves a person to represent, in whom actions, both greater and smaller, public and private, have a commixture, must of necessity contain a more true, native, and lively representation.⁷

Hier zie je dus dat zelf-presentatie langzamerhand vervangen is door allo-presentatie. Maar het methodologische probleem is gebleven, en daar gaat het congres van vandaag ook over. Iemand die zich bewust was van dat probleem was Pierre Bayle, die in zijn *Dictionnaire historique et critique* (1697) lof koppelde aan kritiek, en die kritiek was niet alleen moreel, filosofisch of politiek op het beschreven object gericht, maar ook historisch-methodisch op de bestaande secundaire literatuur. En zo komen we, met zevenmijlslaarzen, al snel aan bij de *Encyclopédie* van Diderot (1e deel: 1751).

Nu weten we dat alle bewustzijn over methodische valkuilen ten spijt, deze skeptische kritische omgang met bronnen natuurlijk ook aangewend kan worden om rookgordijnen op te werpen. De beste critici zijn ook de beste leugenaars en vervalsers.⁸ En dat is natuurlijk het methodisch probleem waar we het vandaag over zullen hebben.

Mijn eigen plan om dat te omzeilen is ook om iets afstand te nemen en het probleem zelf te thematiseren. Dus ik stel de vraag hoe het komt dat zelf-presentatie in de zeventiende eeuw wordt opgegeven en vervangen wordt door het presenteren van anderen, meestal directe voorgangers, zoals vaders en leraren. Of de informatie in de *historia litteraria* zelf klopt is een minder interessante vraag dan de vraag waarom het genre ueberhaupt opkwam. Volgens mij heeft dat te maken met professionalisering van onderzoek, met disciplineren op de universiteiten, met de opkomst van de bourgeoisie in de onderzoekswereld, en met de groei van de commerciële potentie van wetenschap. Over het algemeen is er zelfs sprake van een nieuw, groter lezerspubliek in de achttiende eeuw, dat meer interesse heeft in het menselijke verhaal dan in het macro-narratief. Daar zal ik verder niet op ingaan, maar het gaat me erom dat het probleem zélf dus interessant kan zijn omdat het een raam opent op een zinvolle want theorie-geleide kontekstualisering.

⁷ Bacon, *The Advancement of Learning* II.5.

⁸ Anthony Grafton, *Forgers and Critics*.

Dus de vraag of een geleerde biografie ueberhaupt wel een bron van wetenschaps- en universiteitsgeschiedenis kán zijn, is minder interessant (het antwoord is trouwens natuurlijk ja) dan de vraag naar waarom die geleerdenbiografieën verkopen. Wat zegt dit over de maatschappelijke positie van wetenschap, of misschien zelfs van geschiedenis? Met dergelijke vragen stuur ik nu het bos in.

Bibliografie

L.W. Cross, *Outline of bioraphy from Plutarch to Stratchey*, 1924.

Ian Donaldson, Petr Read and James Walter, eds, *Shaping Lives. Reflections on Biography*, Canberra, 1992.

Karl A.E. Enenkel, *Die Erfindung des Menschen. Die Autobiographik des frühneuzeitlichen Humanismus von Petrarca bis Lipsius*, Berlijn, 2008.

Lisa Jardine, *Erasmus, Man of Letters*,

C.J. Johnston, *Biography, the Literature of Personality*, 1927.

Jan Papy,

Mark Salber Phillips, *society and Sentiment: genres of Historical Writign in Britain, 1740-1820*, Princeton NJ, 2000.

Hedwig Röckelein, ed., *Biographie als Geschichte*, Tübingen, 1993.

Jan Romein, *De biografie. Een inleiding*, Amsterdam, 1946.

W.R. Thayer, *Art of Biography*, 1920.

Witsen Gysbeek, *Biographisch woordenboek*, 1821

